

ДИСКУРС ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: КОНСТРУКТИ САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Виокремлено за результатами емпіричного дослідження базові конструкти самосвідомості молоді, які актуалізуються в процесі комунікації та визначають національну і громадянську самоідентифікацію студентської молоді. Конструктами, що репрезентують національне самовизначення студентів, виявились: етнокультурна приналежність, позитивні настановлення щодо своєї політичної нації, громадянська й особистісна суб'єктність. З'ясовано, що самоусвідомлення своєї національної ідентичності артикулюється молоддю переважно у конструктах національних почуттів і переживань, а громадянської – у конструктах обов'язків та функцій. Конструктами самосвідомості, що визначають громадянську самоідентифікацію студентства, виявились: номінальне (формальне, за фактом народження і проживання) громадянство, етнокультурні ознаки, позитивне емоційне ставлення до членства у громаді й державі, громадянські чесноти та суб'єктність. Зміст громадянської ідентичності переважно насичений смислами, пов'язаними із владою, державою, та навантажені негативно зарядженими емоційно-оцінними ставленнями молоді. Водночас практично не актуалізовані смисли, пов'язані із громадою, громадянською спільнотою, взаємодією з іншими громадянами. Виходячи із цього, визначено напрями трансформування комунікативних практик розвитку самосвідомості студентської молоді: активізація потенціалу громадянської суб'єктності; актуалізація особистісних смислів громадянської ідентичності та усвідомлення потенціалу комунікативних практик для самопізнання і конструювання власної ідентичності.

Ключові слова: молодь, громадянська ідентичність, національна ідентичність, конструкти самосвідомості, практики самопізнання, самоставлення, комунікація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність і своєчасність дослідження смислових конструктів самосвідомості, що обумовлюють національну та громадянську самоідентифікацію сучасної студентської молоді України, не викликає сумнівів. Адже студентство й нині повсякчас перебуває в умовах непередбачуваності, нестабільності, що підсилюються зтяжними трансформаційними процесами в країні та суттєво загострюються у зв'язку зі складними суспільно-політичними подіями в державі, ростом внутрішньої міграції переміщених осіб із зони АТО та невизначеністю їх стану. Це назагал породжує труднощі самовизначення та ускладнює національну та громадянську само-ідентифікацію громадян загалом, і молоді зокрема. Особливий інтерес у науковців викликають особистісні смисли та конструкти самосвідомості молоді, які актуалізуються в процесі

комунікації, оскільки вони обумовлюють та визначають національну і громадянську самоідентифікацію студентства.

Мета статті – визначити конструкти самосвідомості молоді, які репрезентують дискурс її громадянської та національної ідентичності, що дасть можливість визначити її «слабкі ланки», а відтак – запропонувати напрями трансформування комунікативних практик розвитку самосвідомості студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми, дозволив нам визначити основні поняття (О. Скнар, 2016) та вихідні теоретико-методологічні засади дослідження, сконструювати трикомпонентну структурну модель дослідження комунікативних практик розвитку самосвідомості особистості як чинника громадянської та національної самоідентифікації молоді, яка містить комунікативні практики самопізнання; практики самоствавлення; практики самопрезентації. Ми визначили, що комунікативні практики самопізнання розкриваються через: способи презентації себе як громадянина та представника політичної нації; інтерпретацію прав, свобод і відповідальності громадянина; очікування щодо держави. Тоді як практики самоствавлень – через емоційно забарвлене ставлення до членства у спільноті (суб’єктивна значущість ідентичності); ставлення до себе як члена громади і держави та свого місця в ній; переживання приналежності до національної спільноти («національні» почуття, характер яких (позитивне – негативне спрямування) свідчить про привабливість – непривабливість спільноти). А практики самопрезентації розкриваються через способи презентації себе як члена політичної нації та як громадянина (О. Скнар, 2016; О. Скнар, 2017).

У попередніх публікаціях нами описано модель емпіричного дослідження, яка презентує показники комунікативних практик розвитку самосвідомості особистості як чинника громадянської та національної самоідентифікації молоді та окреслює методи їх вивчення; обґрунтовано

доцільність залучення ресурсів якісної методології при конструюванні інструментарію дослідження (О. Скар, 2017).

Передусім відзначимо, що питання ідентифікації та ідентичності пов'язане з проблемою можливості існування єдиної, послідовної «Я-концепції» людини, що поєднує різні «Я-образи». Саме ідентифікація в сучасних умовах надлишку «Я-образів», є *ключовим процесом самовизначення особистості, процесом вибудови ідентичності* (Н. Лукьянова, 2014).

Соціальна ідентичність як ототожнення людиною себе з тією чи іншою соціальною групою (а точніше – групами), – одна з важливих складових «Я-концепції», яка відповідає на запитання про те, *ким є і де є* людина як суб'єкт соціальної взаємодії (Г. Андреева, 2000). Комунікація та комунікативні практики, через які вона реалізується, у контексті застосування до концепції *соціальної ідентичності*, є важливими як *засіб* більш «правдивого», «чіткого» *осмислення свого власного «Я»* (Г. Андреева, 2000).

За визначенням Е. Еріксона, *ідентичність* – «самоототожнення», що має *соціально-культурний ґрунт*. Ідентичність пов'язана з *ідеологією* («систематизованою сукупністю ідей та ідеалів») (Г. Солдатова, 1998, с. 45). Г. Теджфел, що розробив теорію *соціальної ідентичності*, визначає її як *частину «Я-концепції» індивіда, яка виникає із усвідомлення свого членства в соціальній групі (або групах) разом з ціннісним та емоційним значенням, що надається цьому членству* (Н. Tajfel, 1986; Г. Солдатова, 1998). Тут увиразнюються два моменти, важливі для нашого дослідження: 1) соціальна (й, зокрема, національна та громадянська) ідентичність передбачає знання людини про те, що вона належить до тієї чи іншої групи або груп; та 2) емоційна значущість для неї цього членства. Так, Г. Теджфел показав, що кожній людині властиво «дробити», «ділити» світ на соціальні категорії, тобто здійснювати соціальну категоризацію (Н. Tajfel, 1986). Схожу думку висловлював й Н.Луман, який вказував на те, що *формування структури свідомості індивіда відбувається в процесі комунікації* у такий спосіб:

інформація, що «розрізняється», приєднується до вже існуючих норм і установок за умови, що між ними є структурна схожість (подібність), та стає основою для подальших дій особистості (А. Литвинова; Н. Луман, 2004). Тож особистість прагне співвіднести себе з виділеними категоріями і «вписати» себе в цю систему, ототожнюючи тим самим себе з різними соціальними спільнотами. Водночас процес соціальної ідентифікації «супроводжується» мотивацією позитивної самооцінки членів «своєї» групи (П.Гнатенко, В.Павленко, 1999).

Таким чином, ми спираємось на ідею про те, що соціальна ідентичність загалом та громадянська й національна зокрема, передбачає **самовизначення** себе через членство у тих чи інших соціальних спільнотах (когнітивний аспект) та **самоставлення** (емоційно-ціннісний аспект). Додамо також, що **усталеність ідентичності** та її **позитивність** – центральні моменти для **відчуття групою психологічної безпеки і стабільності** (Г.Солдатова, 1998).

Ідентичність, з одного боку, є «інструментом» орієнтації особистості в соціумі, тоді як з іншого – її «результатом» є вибудова особистістю як свого власного образу, так і образу групи (спільноти), до якої вона належить, або, навпаки, не належить (Г. Андреева, 2000).

Таким чином, ми виходимо із того, що ідентифікацію з групою (спільнотою) правомірно розглядати у трьох площинах: *когнітивній* – знання про власну приналежність до групи; *ціннісній* – наявність позитивних чи негативних конотацій приналежності до певної групи (спільноти); та *емоційній* – прийняття або «своєї», або «чужої» групи на основі двох перших показників (Г. Андреева, 2000).

Ідентичність є центральним елементом самосвідомості, що пов'язаний з *самопізнанням* (відповіддю на запитання «Хто я?»), а також з *усвідомленням свого місця в системі суспільних стосунків*. Саме у такому контексті часто використовують термін самоідентифікація (Г. Андреева, 2000). Водночас **самоусвідомлення людини та презентація себе іншим є важливою умовою комунікації та конструктивної взаємодії людей.**

Ми також спиралися на ідею Р. Дженкінса (R. Jenkins, 1996) щодо виокремлення та необхідності розрізнення двох видів соціальної ідентичності (та національної і громадянської як її видів): 1) *номінальної* (формальної) ідентичності, що відображає «зовнішній бік» ідентичності, її назву, найменування та 2) так званої *віртуальної* ідентичності, яка відображає реальне переживання, що є втіленим у даній ідентичності, її *змістове* наповнення (більш вдалою назвою цього виду ідентичності, на нашу думку, є «*втілена*» або «*суб'єктивно втілена*»). Вона розкривається через системи смислів людей, особливості інтерпретацій, специфіку репрезентацій, тощо (R. Jenkins, 1996). Зауважимо, що врахування цього аспекту є важливим, тому що: 1) підкреслює такий момент, що люди можуть само-визначати себе однаково, «поділяти» одну і ту саму номінальну ідентичність, проте її змістове наповнення може суттєво відрізнятися, для кожного вона може мати різний сенс, спричинювати різні дії, вчинки, способи (стратегії) поведінки тощо (R. Jenkins, 1996; П. Гнатенко, В. Павленко, 1999). Тобто громадяни, маючи однакоvu номінальну ідентичність, можуть інтерпретувати, розуміти, «наповнювати» її по-різному, «вкладати в неї» різні смисли (які, в свою чергу, продукуються, інтерпретуються, узгоджуються, уточнюються, тощо в процесі комунікації) та 2) звертає увагу на той момент, що зміни на рівні віртуальної (точніше – суб'єктивно втіленої) ідентичності з часом можуть призвести до змін у номінальній. І навпаки – зміни на номінальному рівні можуть у подальшому вплинути й на так звану віртуальну ідентичність (П. Гнатенко, В. Павленко, 1999). На відмінність реальної (емпіричної) та формальної (логічної) ідентичності вказував і В. Хьосле (В. Хьосле, 1994), аналізуючи кризи індивідуальної й колективної ідентичності.

Отже, існує певна *відмінність*, розбіжність між означенням поширених у суспільстві категорій і тим змістом, що в них «вкладається» особистістю в процесі *само-ідентифікації*.

Саме тому особливу увагу нами було приділено виявленню особистісних смислів молоді, які репрезентують та обумовлюють національну і громадянську самоідентифікацію сучасного студентства.

При проведенні дослідження ми враховували, що різні методи дають можливість виявляти матеріал різного ступеня усвідомлення респондентами. Для вивчення «глибинної мови» респондентів, малоусвідомлюваних пластів їхньої свідомості та самосвідомості якнайкраще підходять проєктивні методики (О. Скнар, 2017).

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із завдань емпіричного дослідження було визначення особистісних смислів і конструктів самосвідомості студентства, що описують молодіжний дискурс громадянської та національної ідентичності. Для його реалізації було застосовано авторську модифікацію методики незавершених речень, розроблену нами спеціально для цілей нашого дослідження.

Підкреслимо, що застосування якісної методології дає змогу отримати масив інформації, що відповідає категоріальному апарату респондентів, а також дозволяє добрати, виокремити спектр конструктів, представлених у самосвідомості молоді, що вичерпно описують досліджувану тему. Для нас важливим було те, що ці конструкти відображають саме дискурс сучасної молоді (їх уявлення, переживання, ставлення, очікування, настановлення); вони ніби «промовляють» глибинними мовами респондентів. Вважаємо, що самі варіанти відповідей (зокрема тих, що отримані у результаті застосування методики незавершених речень) правомірно розглядати як тематично організовані фрагменти наративів, що вичерпно відображають молодіжний дискурс національної та громадянської ідентичності та дають змогу отримати поглиблені дані про особливості досліджуваного предмета.

Спираючись на теоретичну модель дослідження та виходячи із розуміння структури самосвідомості (як єдності самопізнання (уявлення про себе); та самоставлення), було визначено 5 основних тем, кожна з яких розкривалася за допомогою 3-х речень, які й було запропоновано

респондентам спонтанно, асоціативно завершити, дописати. При цьому пропонувалось писати перше, що спадає на думку. Для того, щоб уникнути соціально бажаних відповідей, в інструкції окремо відмічалось, що правильних і неправильних відповідей немає. До анкети було включено також 2 контрольні запитання, порівняння відповідей яких зі змістом з основного блоку, дало змогу відсіяти анкети з нещирими висловлюваннями.

На даному етапі емпіричного дослідження взяли участь 128 респондентів – студенти двох київських вишів (вік – від 17 до 22 років, гуманітарні спеціальності). Для обробки отриманих первинних емпіричних даних застосовувались процедури кількісно-якісного контент-аналізу відповідей респондентів.

Аналіз, систематизація та узагальнення відповідей респондентів дав змогу виявити конструкти та особистісні смисли самосвідомості молоді, що вичерпно репрезентують молодіжний дискурс громадянської та національної ідентичності студентства.

У даній публікації ми представимо лише окремі результати із нашого дослідження з огляду на обмежений обсяг статті. Зупинимось передусім на аналізі та порівнянні даних (відповідей респондентів), що стосуються 1) з'ясування загального ставлення до себе як українця (представника політичної нації) та 2) як до громадянина своєї країни.

З'ясовано, що конструктами, які обумовлюють **національне самовизначення** сучасних студентів (як представників політичної нації), є: *етно-культурна приналежність* (повага до національних традицій, звичаїв, культури; спадкоємність і приналежність; знання й спілкування державною мовою; проживання на території України), *позитивні настановлення до своєї політичної нації* (любов до власної країни; гордість своєю історією, країною, людьми та оптимістичне бачення майбутнього), *громадянська й особистісна суб'єктність* (дії на благо своєї держави та людей; бути громадянином, особистістю, суб'єктом свого життя, патріотом).

Виокремлено конструкти самосвідомості, що репрезентують **національні само-відчуття** молоді, а саме: власне **національні почуття** (гордість і гідність; смуток, сум, туга, скорбота; біль; сором; злість і незадоволення; занепокоєння, неспокій і відчай; сумніви та невизначеність) та **відчуття себе у державі** (відповідальність і обов'язок; готовність діяти і патріотизм; зв'язок (відчуття зв'язку з предками, народом, людьми одного менталітету, культурою, країною тощо); незахищеність і об'єктне само-ставлення).

Розглянемо також студентський контент, що стосується **загального ставлення до себе як громадянина** своєї країни.

Конструктами самосвідомості, що визначають **громадянську само-ідентифікацію** студентства, виявились такі: **номінальне громадянство** (за фактом народження, проживання і громадянства), **етно-культурні ознаки** (слідування й повага до українських традицій, звичаїв; шанування культури; знання мови й історії), **позитивно заряджені емоційні ставлення** до членства у громаді й державі (пишання за своє походження; гордість; любов до своєї країни, вболівання за неї; віра в краще майбутнє; повага і гордість за свій народ), **громадянські чесноти** (виконання свого громадянського обов'язку; законслухняність; громадянська відповідальність) та **суб'єктність** (власний внесок у розвиток країни, прагнення покращити життя в країні).

Встановлено, що молодь, визначаючи себе як громадянина, оперує конструктом **«обов'язку»** (дотримуватись законів держави та етично-моральних норм і правил; бути патріотом та підтримувати національну ідентичність; виконувати обов'язки громадянина; жити, вчитися і працювати на благо країни та людей; бути відповідальним і небайдужим), який зазвичай констатується, проте його зміст не конкретизується. Водночас бути громадянином для українських студентів означає й **«проблемне» життя та негарзди** (бути втягнутим у бюрократичну систему; підкорятися безглуздим законам; нелегально працювати; тікати від проблем; жити бідно тощо).

Зупинимось також на ставленні сучасної студентської молоді до майбутнього в державі. Як відомо, **самопроекція в майбутнє** (уявлення про себе і самореалізацію в державі, зв'язок (чи його відсутність) свого майбутнього з майбутнім держави, надії і страхи щодо свого майбутнього у державі) – один із важливих показників національної самоідентифікації (І. В. Жадан, 2017).

Конструкти самосвідомості студентства, що стосуються прогнозування їх **самовідчуття у майбутньому**, згруповані навколо: 1) «універсальних» бажаних станів (щастя; упевненості у завтрашньому дні) та 2) «спеціалізованих» соціально-психологічних потреб молоді, тих, що утворюються в контексті відносин із державою (відчуття себе повноправним громадянином, безпечно і захищено, гордим за державу і задоволеним владою, потреба у цінностях свободи і незалежності, а також уявлення про себе як про суб'єкт (або об'єкт) суспільного життя). Можна припустити, що вищезазначені «спеціалізовані» потреби на сьогодні не є задоволеними (або ж задоволеними лише частково).

Аналіз конструктів самосвідомості студентської молоді, які репрезентують **сподівання щодо власної спроможності діяти в майбутньому**, показав, що вони також сфокусовані навколо двох основних тем: 1) реалізація потенціалу суб'єктності – як суспільно-політичної, громадянської, так і особистісної – (діяти для покращення життя в країні та ініціювати зміни), та 2) **реалізація потреб** (йдеться про можливість забезпечувати матеріальні потреби; самореалізуватись; бути здатним відстояти права громадянина (що є цінністю правової держави); ставитись до держави позитивніше (потреба в позитивній оцінці держави); зберегти етнокультурні ознаки) та бажання жити по-іншому.

З'ясовано також, що, назагал, зміст громадянської ідентичності переважно насичений смислами, пов'язаними із владою, державою, та навантажені негативно зарядженими емоційно-оцінними ставленнями молоді. Водночас практично не актуалізовані смисли, пов'язані із громадою, громадянською спільнотою, взаємодією з іншими громадянами тощо.

Висновки, отримані з проведеного нами емпіричного дослідження, були використані нами при окресленні ймовірних напрямів трансформування комунікативних практик розвитку національного та громадянського самоусвідомлення сучасної студентської молоді. ***Напрямами трансформування комунікативних практик розвитку самосвідомості студентської молоді визначено:***

1) *активізація потенціалу громадянської суб'єктності молоді*, що включає: розвиток практик громадянської та особистої відповідальності (усвідомлення для себе наслідків власних дій / бездіяльності); рефлексія змісту власної громадянської відповідальності; усвідомлення міри своєї відповідальності (на що я можу впливати; на що потрібно впливати (приміром, домагатися введення механізму контролю влади) та пошук способів і ресурсів втілення, у т.ч. через практики єднання з іншими громадянами; рефлексія наявних та розвиток громадянських компетенцій молоді; усвідомлення наслідків (для себе, для інших, для суспільства в цілому) патерналістських настанов та очікувань.

2) *актуалізація особистісних смислів громадянської ідентичності*, пов'язаних із громадою, громадянським середовищем, взаємодією з іншими громадянами.

3) *рефлексія сенсів громадянської самореалізації* у різних сферах соціальної взаємодії з метою пошуку, усвідомлення та увиразнення смислів самоідентифікації. Адже громадянину для того, щоб віднайти своє місце в соціумі, громаді, суспільстві потрібно мати доволі чітке уявлення про процеси, що відбуваються у суспільно-політичному, громадянському середовищі. Водночас важливим є усвідомлення значущості власного внеску у функціонування громадянського суспільства; розуміння своєї відповідальності за якість реалізації власних прав і свобод; усвідомлення переваг самоорганізації та самоврядування, цінності свободи як можливості для громадянської самореалізації; розуміння сенсу громадянської ініціативності, «включеності» (Що я можу зробити? Навіщо? Що це мені дасть? Що я та громада / суспільство з цього отримає?), тощо.

Таким чином, підсумовуючи, можемо зробити такі **висновки**:

Виявлено емпіричним шляхом, що конструктами, які визначають національне самовизначення студентів як представників політичної нації, є: етнокультурна приналежність, позитивні настановлення щодо своєї політичної нації, суб'єктні настановлення. А конструктами самосвідомості студентства, що обумовлюють їх національне самоусвідомлення – національні почуття та відчуття себе в державі.

Дискурс громадянської ідентичності студентства презентується через конструкти номінального громадянства, етнокультурних ознак, позитивного емоційного ставлення до членства в громаді й державі, громадянських чеснот та суб'єктності. Встановлено, що молодь, визначаючи себе як громадянина, оперує конструктом «обов'язку», який зазвичай констатується, проте його зміст не конкретизується. Бути громадянином для українських студентів означає й «проблемне» життя та негаразди.

Встановлено, що самоусвідомлення своєї національної ідентичності в комунікативних практиках молоді артикулюється переважно у конструктах національних почуттів і переживань, а громадянської – у конструктах обов'язків та функцій.

Конструкти самосвідомості студентства, що стосуються прогнозування їх самовідчуття у майбутньому, згруповані навколо: 1) «універсальних» бажаних станів та 2) «спеціалізованих» соціально-психологічних потреб студентства (тих, що утворюються в контексті відносин із державою). А конструкти самосвідомості студентства, що репрезентують сподівання щодо власної спроможності діяти в майбутньому, сфокусовані навколо: 1) реалізації потенціалу суб'єктності (як суспільно-політичної, громадянської, так і особистісної) та 2) можливості задоволення потреб (матеріальних, соціальних, самореалізації, цінностей правової держави та ін.). Виявлено **тенденцію** переважання (хоч і не вагомого) негативно забарвленої оцінки студентством власного майбутнього в Україні над позитивною.

Література:

- Андреева, Г.М. (2000). *Психология социального познания*. Москва: Аспект Пресс.
- Гнатенко, П. И., Павленко, В. Н. (1999). *Идентичность: философский и психологический анализ*. Киев.
- Жадан, І.В. (2017). Емпіричне дослідження особливостей громадянської та національної самоідентифікації молоді: базові поняття та показники. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 39 (42), 60–68.
- Литвинова, А.С. Политическое и гражданское образование как коммуникативные практики. Взято <http://Elibrary.ru>.
- Лукьянова, Н.А. (2014). Признаки коммуникативных практик делиберативной политики. *Вестник Томского гос. ун-та. Философия. Социология. Политология*, 3 (27), 97-103.
- Луман, Н. (2004). *Общество как социальная система*. Москва: Логос.
- Солдатова, Г.У. (1998). *Психология межэтнической напряженности*. Москва: Смысл.
- Скнар, О.М. (2016). Комунікативні практики розвитку самосвідомості особистості: визначення та підходи до розуміння. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 38 (41), 102-112.
- Скнар, О.М. (2017). Модель емпіричного дослідження комунікативних практик розвитку самосвідомості як чинника громадянської та національної самоідентифікації молоді. *Проблеми політичної психології*, 5 (19), 179-189.
- Скнар, О. М. (2017). Потенціал проєктивних методик у формуванні політичної картини світу молоді: посібник. Київ: Міленіум.
- Хесле, В. (1994). Кризисы индивидуальной и коллективной идентичности. *Вопросы философии*, 10, 112 – 123.
- Jenkins, R. (1996). *Social identity*. London: Routledge.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour (pp. 7–24). In Austin, William G.; Worchel, Stephen. *Psychology of Intergroup Relations* (2nd ed.). Chicago: Nelson-Hall.

References

- Andreyeva, G.M. (2000). *Psikhologiya sotsial'nogo poznaniya* [Psychology of social cognition]. Moscow: Aspect Press.
- Gnatenko, P. I., Pavlenko, V.N. (1999). *Identichnost': filosofskiy i psikhologicheskiy analiz* [Identity: philosophical and psychological analysis]. Kyiv.
- Zhadan, I.V. (2017). *Empirychnye doslidzhennya osoblyvostey hromadyans'koyi ta natsional'noyi samoidentyfiktsiyi molodi: bazovi ponyattya ta pokaznyky* [Empirical study of peculiarities of civic and national self-identification of youth: basic concepts and indicators].

Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi [Scientific Studies in Social and Political Psychology], 39 (42), 60-68 (ukr.).

Litvinova, A.S. *Politicheskoye i grazhdanskoye obrazovaniye kak kommunikativnyye praktiki* [Political and civic education as communicative practices], from: <http://Elibrary.ru>.

Lukyanova, N.A. (2014). *Priznaki kommunikativnyih praktik deliberativnoy politiki* [Signs of communicative practices of deliberative politics]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya [Announcer of the Tomsk state university. Philosophy. Sociology. Political science], 3 (27), 97-103 (rus).

Luman, N. (2004). *Obshchestvo kak sotsial'naya sistema* [Society as a social system]. Moscow: Logos.

Soldatova, G.U. (1998). *Psikhologiya mezhetnicheskoy napryazhennosti* [Psychology of inter-ethnic tensions]. Moscow: Smysl.

Sknar, O.M. (2016). *Komunikativni praktyky rozvytku samosvidomosti osobystosti: vyznachennja ta pidhody do rozuminnja* [Communication practices of self-consciousness as a factor of youth national and civic self-identification: definition and approaches to understanding]. Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi [Scientific Studies in Social and Political Psychology], 38 (41), 102-112 (ukr.).

Sknar, O.M. (2017). *Model empyrnyho doslidzhennia komunikativnykh praktyk rozvytku samosvidomosti yak chynnyka hromadianskoi ta natsionalnoi samoidentyfikatsii molodi* [The model of empirical research of communicative practices of self-consciousness development as a factor of civic and national self-identification of youth], Problemy politychnoyi psykholohiyi [Problems of political psychology], 5 (19), 179-189 (ukr.).

Sknar, O. M. (2017). *Potentsial proektyvnykh metodyk u formuvanni politychnoyi kartyny svitu molodi* [Potential of projective techniques in formation of the youth' political picture of the world]. Kyiv: Milenium.

Khesle, V. (1994). Krizisy individual'noy i kollektivnoy identichnosti [Crises of individual and collective identity]. Voprosy filosofii [Questions of Philosophy], 10, 112 – 123.

Jenkins, R. (1996). *Social identity*. London: Routledge.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour (pp. 7–24). In Austin, William G.; Worchel, Stephen. *Psychology of Intergroup Relations* (2nd ed.). Chicago: Nelson-Hall.

Скнар О.Н. Дискурс гражданской и национальной идентичности: конструкты самосознания молодежи. Выделены по результатам эмпирического исследования базовые конструкты самосознания молодежи, актуализирующиеся в процессе коммуникации и определяющие национальную и гражданскую самоидентификацию студенческой молодежи. Конструктами, репрезентирующими национальное самоопределение студентов, оказались: этнокультурная принадлежность, позитивные установки по

отношению к своей политической нации, гражданская и личностная субъектность. Обнаружено, что самоосознание своей национальной идентичности артикулируется молодежью преимущественно в конструктах национальных чувств и переживаний, а гражданской – в конструктах обязанностей и функций. Конструктами самосознания, определяющими гражданскую идентичность студентов, оказались: номинальное (формальное, по факту рождения и проживания) гражданство, этнокультурные признаки, положительное эмоциональное отношение к членству в сообществах и государстве, гражданские «добродетели» и субъектность. Выяснено, что содержание гражданской идентичности преимущественно насыщено смыслами, связанными с властью, государством, и нагружены негативно заряженными эмоционально-оценочными отношениями молодежи. В то же время практически не актуализированы смыслы, связанные с гражданским сообществом, взаимодействием с другими гражданами и т.д. Исходя из этого, определены направления трансформации коммуникативных практик развития самосознания студенческой молодежи: активизация потенциала гражданской субъектности; актуализация личностных смыслов гражданской идентичности и осознание потенциала коммуникативных практик для самопознания и конструирования собственной идентичности.

Ключевые слова: молодежь, гражданская идентичность, национальная идентичность, конструкты самосознания, практики самопознания, самоотношение.